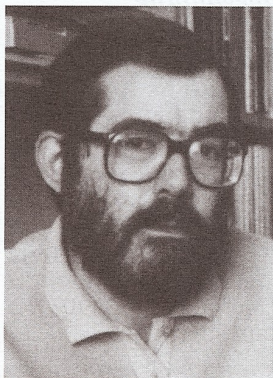

**Fabulya Andrea: A szótár él
Szeged, 2008. július**

A szótár él

BAKA ISTVÁN MŰFORDÍTÁSAIRÓL

Baka István két fordításkötetét nézem, itt fekszenek az íróasztalomon, évek óta nyugtalanít ennek a költészetnek a megragadhatatlan teljessége, és most itt vannak a fordítások is hozzá, tessék... Persze, minden nagy költészet megragadhatatlan teljesség, mert jól művelik, és hagyják annak lenni, ami: költészetnek, forma és tartalom egymásba fonódó, játékában kiteljesedő egységének.

Ilia Mihály gyakorta elmondja nekünk, sőt le is írta már néhányszor, hogy „... a Baka-opuszt magához veszi a tudomány a kultuszból és a legendából, melyek oly kedvesek nekünk, kortársaknak, de melyek sokszor és sokat ártnak a műnek, mert az olvasóban a megértés helyett a szöveg elé az emberi esendőséget, a véletlent, a képzelt és vágyott mozzanatokot állítják.” Vagyis: itt egy eleven alkotói életmű, eleven költészet, amely halad a maga irodalombeli útján, éli a maga öntörvényűségének sorsát, míg a költő, akit sokan jól ismertünk, és aki idén lenne 60 éves, immáron 13 éve halott. És a költészetnek van igaza: nem hal meg...

De mi a helyzet a fordításokkal? Baka István műfordításai alkotói pályájának szerves részét képezik, sőt annak kiemelkedő eredményei. Terjedelemben az orosz költészetből való fordítások saját verseinek dupláját teszik ki. A Baka-életművet talán legjobban ismerő, de a fordításokat mindenképp legmélyrehatóbban átlátó Szőke Katalin is megállapítja, hogy Rab Zsuzsán kívül Baka István fordította le a 20. századi magyar irodalomban a legtöbb orosz verset.

Az idei, 2008-as Ünnepi Könyvhét szegedi rendezvényei közé tartozott június 10-én a Grand Café-ban, Erdélyi Ágnes támogatásával a Baka István művei sorozat következő darabjának, a két-kötetes Műfordításoknak a bemutatása. A mű a Tiszatáj kiadásában megjelenő Baka István életmű-sorozat része, és –mint Olasz Sándor megnyitójában utalt is rá– már előkészületben van a harmadik műfordításkötet is. A könyvek Szőke Katalin és Bombitz Attila értő válogatásában és gondozásában jelenhettek meg. A szövegeket megjelent kötetek, ill. folyóirat-közlés alapján gyűjtötték össze a szerkesztők, de olyan műveket is találunk a kötetekben, melyek hagyatéki kéziratokból kerültek elő. A szövegek gondozásában, a sajtóhibák és elírások kijavításában Baka István özvegyének, Baka Tündének is fontos szerep jutott. Mint már hagyományosan, most is Pataki Ferenc festményeinek részletei ékesítik mindkét könyvborítót Annus Gábor kötettervében.

A kötetek szerkezeti felépítése irodalomtörténeti kronológiát tükröz. Az első kötetben kapnak helyet a 19. század legnagyobb alkotójától, Puskinától kezdődően az őt követő „ezüstkor”, az impresszionista, szimbolista, szecessziós líra képviselői (Bunyin, Annjenszkij, Brjusov, Szologub, Ivanov, Blok, Belij, Kuzmin), majd a korábbiakkal szorosan kapcsolódó új irányzat, az akmeizmus alkotói (Hodaszevics, Gumiljov, Mandelstam). Az orosz irodalmi nyelv legnagyobb és legelső művelőjének, Puskinnak költészete izgalmas részleteire lelhetünk a kötetben: igen változatos műfajok közt kalandozva a líraian könnyed szerelmes monológ-

tól (pl. Egy görög lányhoz) a szatirikus, komikus hangnemű poémáig, melynek egyébként Baka az első fordítója (Szerzetes). A szimbolista lírában a zeneiség, az akmeista költészetben a képzőművészeti, plasztikus jelleg a meghatározó. Különösen bravúrosak itt Baka Blok-, Hodaszevics- és Mandelstam-fordításai: Blok Carmenjének zenei-en sodró szenvedélye, Hodaszevics Halászának kozmikus lét-allegóriája vagy Mandelstam Palaódájának rétegzett időjátéka mind más-más költői és fordítói arculatot tükröz.

A második kötet az izgalmas és ígéző tehetségű Cvetajeva verseivel kezdődik, akinek költészete és tragikus élete is vonzotta Bakát, majd az irodalmi Nobel-díjas Paszternák verseivel lépünk át a 20. század második felének lírájába. Vaginov és Bagrickij még az orosz avantgárd képviselői: előbbi az abszurd költészet művelője, míg utóbbi a futurista-konstruktivista irányzatok alkotója. Szembeötlő ennek a kötetnek a gazdagsága: rendkívül színes palettáját látjuk itt a modern (sőt a mai!) orosz irodalomnak. Továbblapozva találko-zunk olyan alkotókkal, akiknek egy vagy néhány költeményét fordította le Baka István (Alekszej Tolsztoj, Antokolszkij, Rejn, Kuznyecov, Kornyilov, Szoprovcszkij, Poletajeva, Kublanovcszkij, Szedakova). Ezen költők közt többen is jórészt csak külföldön publikálhattak (pl. a hazánkba is ellátogató Rejn, a csernobili atomkatasztrófáról elsőként verset író Kornyilov vagy a szovjet rezsím haragját szintén kivívó Szoprovcszkij). Vagy szamizdatban adták ki műveiket a gorbacsovi „glasz-nosztj” előtt (ilyen a korábban Münchenben pub-

likáló, ma Moszkvában élő Poletajeva, a Párizsba emigráló, majd hazatelepülő Kublanovszkij vagy az első könyvét New York-ban megjelentető Szedakova). Így Bakához is ebben a formában jutott el költészetük, legelőször akkor, amikor az 1970-es évek elején egyetemi hallgatóként rész-képzésen Leningrádban járva orosz barátaitól kapta ezeket a számozottakat. Baka István barátai és életművének kutatói szerint is ez volt a költő fordítói pályájának kezdete. Ez az ún. nem hivatalos, tehát a szovjet hatalom ideológiájába nem illeszkedő irodalom került Baka fordítóművészetének középpontjába, és maradt is ott az 1980-as évekbe továbbélve. Szőke Katalin többször megjegyzi, hogy a Szovjetunióban akkoriban ünnepezték a Koltsovi triász (Jevtusenko, Voznyeszenszkij, Rozsnyeszenszkij) versei idegenek voltak Baka számára, és mindig is kereste – és amint látjuk, meg is lelte – azokat az alkotói korpuszokat, amelyek nemcsak ízléséhez, irodalmi regiszteréhez álltak közelebb, hanem intellektuális és érzelmi tartalmaikban is rokonnak vagy legalábbis rokoníthatónak tűntek számára.

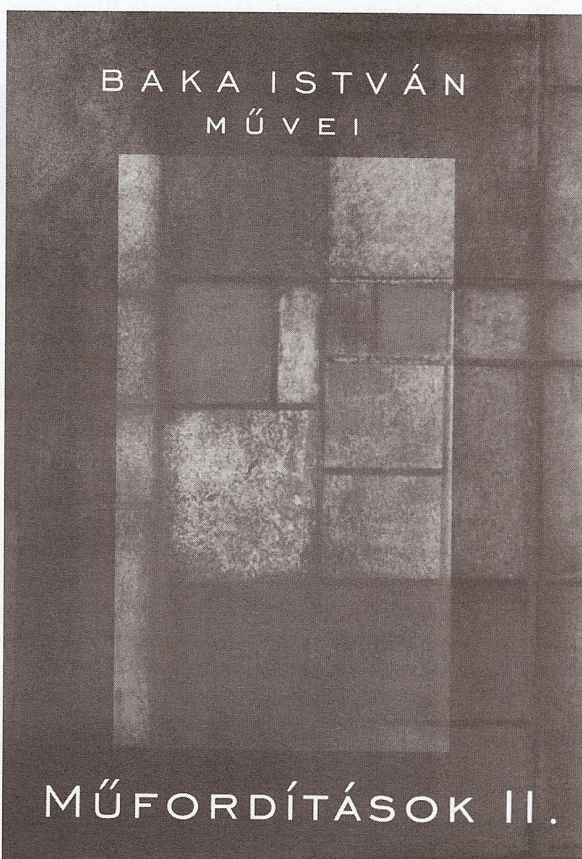
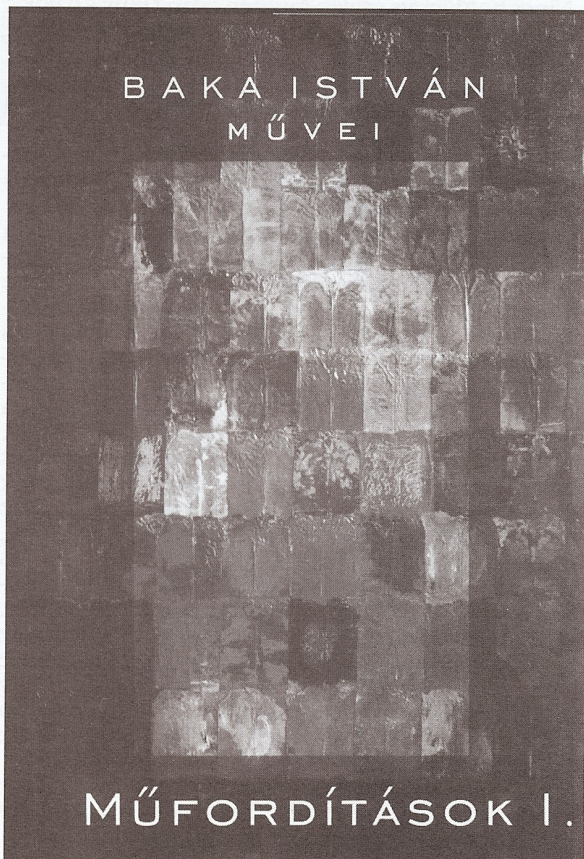
Így érkezünk el a második kötet mustrájában az igazi „nagyvadakhoz”, azokhoz az orosz alkotói pályákhoz, amelyekkel Baka talán a legszívesebben foglalkozott a jelenkori irodalom költői közül: a filmrendező Andrej édesapja, Arszenyij Tarkovszkij, a csuvas származású Gennagyij Ajgi, a Bakákhoz, szegedi otthonukba személyesen is ellátogató Viktor Szosznoza, a zaklatott életű orosz bárd, Vlagyimir Viszockij és az irodalmi Nobel-díjas Joszif Brodskij, aki a Baka István halála utáni évben hunyt el.

Nagyon érdekes, hogy a magyar kultúrafigyaszatók számára talán legismertebb Vlagyimir Viszockijról jegyzi Baka az előbb felsoroltak közt a legkevesebb fordítást. A Baka-kötet könyvnapi bemutatóján erről szó esett a Grand Café-ban, és

Bagi Ibolya, aki az irodalomtörténet kutatása mellett maga is foglalkozik műfordítással, úgy értelmezte ezt a tényt, hogy Viszockij hömpölygő áradású, őserős, féktelen szenvedélyű lírája épp a zabolátlansága miatt kevésbé vonzza Baka szintén szenvedélyes, mégis mederben tartott fordítói stílusát.

Ránézve most már a két kötetegységre, hiszen azzal kezdtem, hogy itt fekszenek előttem az íróasztalon (és még mindig), az embernek az a határozott és örömteli benyomása támad (sőt az idő telével ez meggyőződéssé szilárdul), hogy az orosz irodalom két utolsó évszázadának gyönyörű, lírai összefoglalását látja.

Amit feltétlenül érzékelhetünk a Baka-életmű olvasásakor: a műfordítások nemcsak inspirálták Bakát, a költőt, hanem egy-egy lefordított műalkotás gyakran parafrázisként is visszatér (pl. Blok: Carmen és Baka: Carmen, Bunyin: Thézeusz és Baka: Thészeusz, Brodskij: Dido és Aeneas és Baka: Aeneas és Dido), vagy evokált szövegegységekben variálódik (pl. Brodskij: Post aetatem nostram és Baka: Post aetatem vestram, Tarkovszkij: Kézirat és Baka: Változatok egy orosz témára), sőt a felidézett lírai életmű költője is meg-megjelenik, beléptetve egy-egy Baka-versbe (Baka István Hodaszevics Párizsban című verse vagy az Orosz triptichon vershármasa). A fordítás egyben teremtő akció ürügyéül is szolgál a költői leleménynek. Baka a szerepjáték Weöres Sándor-i hagyományát is megújítja: igaz, ő nem költőnőt kelt új életre, hanem egy sose volt orosz költőt álmodik meg. Amikor életre hívja Sztjepan Pehotnijt, kezdetben azt meséli Szőke Katalinnak, hogy talált egy ismeretlen orosz költőt, és érdekesek a versei, úgyhogy lefordítja őket. Ez a fordítói álarc aztán persze levedlik, és kikacsint mögüle az eredetiség hangját az orosz kontextussal ötvöző páratlan szerepjátékos: a költő Baka István.

A KEDVESEM SZAVA

Слово милой

Hallgattam énekét; talány,
Mítől oly bűvös hangu líla,
Mint éjjelkor megzendült líra,
Vagy folyóparti csalogány.
Könnyeket hullatott szemem,
S a drága nőt megszólítottam:
„Bús hangod megigézett nyomban,
De több a szépség kedvesem
Szavában, mint legszebb dalodban.”

BARÁTAIMHOZ

Друзьям

Arany napokat, éjeket
Adtak az istenek tinéktek,
S odaadó leányszemek
Reátok sóvárogva néznek.
Barátaim, daloljatok!
Gyors szárnyon szálljon ez az este;
S én gondatlan, vig kedvetekre
Könnyes mosollyal bámulok.

46

ELÉGIA

Элегия

Azt hittem, hogy kihunyttam végleg a szerelem,
Szívemben a szilaj vágy elnémult örökre,
Végre bevezetett, ragyogva odafenn,
Barátság csillaga a biztos kikötőbe.
Tengerpart főnyénén heverve gondatlan,
Már távol láttam és csak messziről mutattam
A vitorlást, hogyan rohan
A pusztulásba vad viharban.
Így szóltam: „Százszor boldog az,
Ki életét szabadon élte,
S elszállt, mint tündöklő tavasz,
Nem búsitotta szenvedélye,
Nem szenvedett, hogy nincs reménye,
Nem bénította kurtavas.
Boldog! S még boldogabb vagyok tán,
Széttéptem kínom láncait,
Mégint baráti fény ragyog rám,
S nem járom már komor-mogorván
Az élet fénylő tájait!”
Boldogtalan... mit is beszéltem!
Hamis békémben épp csak elszenderedtem,
De szívem rejtékén megbújt a szerelem,
Nem hunyt ki égő szenvedélyem.
Barátaim között, ahol vígság fogad,
Akartam régimód felhangolni a lírát,
Megénekelni szép és ifju lányokat,
Vígságot, Bacchust és Delphirát.
Hiába!... néma csend; elfáradt ujjaim
Heverték lantomon, szót nem fogadva nékem,
Még mindig égtem – és a bánat közönyében

47

PUSKIN-FORDÍTÁSOK AZ OLDALPÁRON

Vessünk most közelebbi pillantást egy-egy izgalmas fordításra! Baka István legbravúrosabb műfordításai közé tartozik Alekszandr Blok tízrészes Carmen-ciklusának magyarra való átültetése. Baka később maga is kedvet kap a Carmen-témához. (Ismerjük ezt a fajta ihlető erőt az irodalomban: Kosztolányi fordítás után kezdett el maga is haikut írni, és Radnóti Vergilius IX. eclogájának magyarra fordítása után kapott kedvet az ekloga-írásához. A fordítás mint ihlető erő mindig együtt jár azzal, hogy a később ennek hatására megszülető eredeti művek a lefordított mű viszonyrendszerébe helyeződnek a percepcióban.) A szimbolista második nemzedékének legtehetségesebb költőjének, Bloknak lírájában az idealizált, szinte éterien tiszta és testetlen nőalak kezdetben a szentség, a szellemiség, a szent bölcsesség megformálójává, és később több fokozaton át jut el ez a költészet a démonikus Carmen-alakig. Bakát rendkívülien megragadta a Carmen-figura kettőssége: a hús-vér nőiség testesülése és a rontás metafizikus természetű a nőalakban. A ciklus az elsőtől az utolsó költeményig a végletek játéka és egyesítése, és közben Baka pontos fordítást alkot, ezt a tartalmi szélsőségességet és belső feszültséget talán még egy fokozattal erősebben érzékelteti, mint Blok az eredeti szövegben. Lássunk erre néhány példát! Az első részben a Blok-vers első sorának szó szerinti fordítása: „Ahogy az óceán változtatja színét”. Ez Bakánál: „Mikor színek háborgó vizen”. Vagy ugyanitt a hatodik sor Bloknál: „És a vér az orcámba szökik”, míg Baka műfordításában: „Orcám a vér lángba borítja”. Vagy a tizedik részben az utolsó versszak zársváza Bloknál szó szerinti fordításban: „Minden - zene és fény: nincs boldogság, nincs család.../ Egy melódiaként hangzik a bánat és

a boldogság.../ De én szeretlek téged: én épp ilyen vagyok, *Carmen*.” Baka átültetése:

„Nincs boldogság, család: minden csupa fény s dalok... Egyetlen dallam ott az öröm és a bánat... Szeretlek, Carmen, én is épp ilyen vagyok.” Ez a tartalmi intenzitás végigvonul a szövegen, miközben Baka következetesen tartja a Blok által diktált formát.

Ami nagyon izgalmas a Baka-lírában: a szerepversek hagyományának megújítása, új utak és témák keresése a szereplíra motívumkörében: Hamlettől Hány Jánoson át Széchenyiig. Ennek a kapcsolódási pontjai szintén ott vannak a műfordításokban: Szosznoránál, Brodskijnál... Szőke Katalin írásaiból és Baka Tünde visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Brodskij költészete már 1971-es leningrádi tartózkodása óta ismerős volt Baka számára, és a prózai beszéd és a szabad vers elemeinek beépítéséhez a lírai beszédmódban Brodskijnál talált, találhatott bátorítást. Számtalan remeklése közül én egy szerepverset emelnék ki: az Odüsszeusz Télemakhosznak címűt. A leleményéről és tudásvágyáról messze földön híres görög mítosz- és eposzhős (Dante, Joyce, Kosztolányi, Babits, Márai, Kovács András Ferenc mellett, hogy csak néhány szerzőt említsünk) Brodskijnál újramaszkirozva visszatér: keserű szívvel, kiégve, de méltósággal. A vers az apa lírai monológja fiához, szabad verses, szinte prózai formában. Brodskij a 29 soros költemény tételmondatát, mint egy szimmetriatengelyt épp középre, a 15. sorba helyezi. Baka fordításában: „...egyik sziget olyan, akár a másik...”

A másik nagy szerepverselő Viktor Szoszнора. Baka így ír róla: „Szoszнора lírai hőse és sok helyütt hasonmása Boján, a legendás dalmok,

akire az *Igor-ének* szerzője ugyanolyan megtagadó elismeréssel hivatkozik, mint Anonymus a „hazug” jokulátorokra. Szosznora az ő élettörténetét találja ki, az ő elvesztett dalait írja meg (akárcsak Weöres Sándor *Psyché* verseit), s nemcsak hallatlan stílusérzékről tesz tanúságot (nem véletlen, hogy könyvéhez D. Lihacsov, az orosz irodalom tudós kutatója írt előszót), hanem egyúttal olyan maszkot is talált, amely tökéletesen az arcára simul - a mi líráinkban Ady kurucverseiben találkozunk ilyen meggyőzően teljes azonosulással.” Baka a Bojáról szóló verseknél is jelentősebbeknek tartja a nevében írott énekeket (*Zápor zúdul, Első ima Magdolnához, Ég le, napvilágú fátylóm* stb.), „melyekben már szétválaszthatatlan a legendás dalnok és a mai költő személyisége.”

De az egyik legnagyobb hatással Baka István költészetére és fordítói világára Arszenyij Tarkovszkij lírája volt, ez a mágikus erejű, szenvedélyes, mégis filozofikus elmélyültségű líra, amely mindig foglalkoztatta Bakát, nemcsak fordítóként, hanem költőként, sőt filológusként is. Arszenyij Tarkovszkij verseit a magyar közönség elsősorban fia, Andrej a *Tükör* című filmjéből ismerheti. Emellett különösen szépek a Marina Cvetajevának írott versei (szerelmi kapcsolat kötötte őket egy időre egymáshoz): Az első együttlétek vagy a Nagymosás című alkotások. Ezeknek „válaszversei” ott vannak persze a kötetben Cvetajeva neve alatt, ha kicsit visszalapozunk, ilyen például Az első sort mondogatom című, melyet a költőnő a Tarkovszkijnek írt.

Felhasznált irodalom:

Baka István: Viktor Szosznora (Utószó) = Viktor Szosznora versei
Európa Könyvkiadó, Budapest 1986

Füzi László: A költő titkai. Töredék Baka Istvánról = Délmagyarország 1996.szept. 28.

Ilia Mihály: Szer és alkalom = „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről

Szerk.: Bombitz Attila, Tiszatáj Kiadó, Szeged 2006

Szóke Katalin: A. Sz. Puskin: A szökökutak hűvösében = Élet és Irodalom 2000. febr. 11.

Szóke Katalin: Baka István műfordításai = KÉZIRAT előkészületben, Tiszatáj

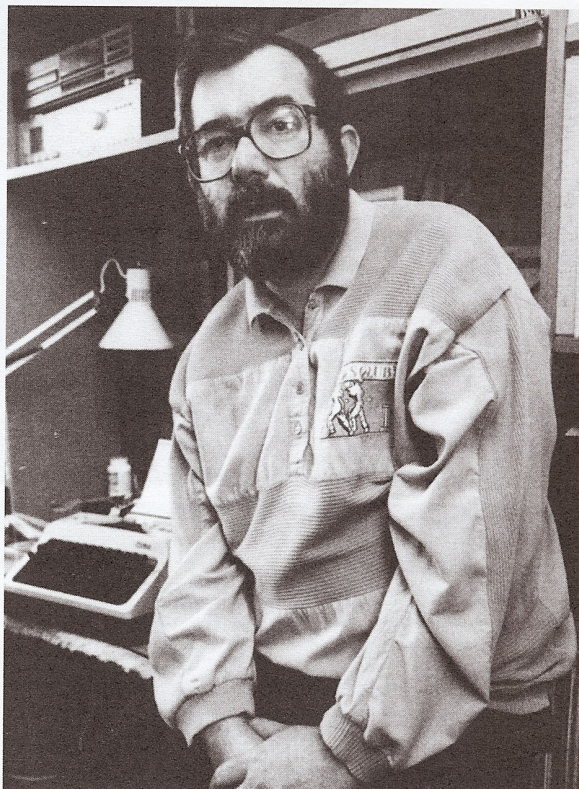
Ha meggondoljuk, Baka István életművének ismerői közül Füzi László például okkal-joggal emeli a következő sorokat Dsida Jenő Sírfeleiratával és Kosztolányi Dezső Hajnali részegségével azonos szintre, a magyar irodalom legszebb sorai között helyet adva nekik:

*„jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írj be s néha
lapozz föl engem és leszek”*

(Részlet a Csak a szavak című versből)

Mi is itt a központi motívum és egyben sorsfeloldás? A szótár. A szótár és az abba beírt szó. Persze, hiszen a „scripta manent” ténye már archaikus tudásunk része, de Baka itt többről is, másról is vall, és egy az ő műfordításairól szóló töprengés mégiscsak arra kötelez, hogy ezt a többet és mást itt most észrevegyük. A szótárba írás elképzelt mozzanata itt az immanensből a transzcendensbe emeltetés gesztusával azonos. Megőrzés, átmentés, folytonosság. A fordítás alapeszközét erre is alkalmasnak találja a költő. A szótár átörökít és megőriz. A szótár mindig fellapozható, a szótár nélkülözhetetlen. A szótár él. A szó eleven. A vers lélegzik. (*Baka István: Műfordítások I., II. Szeged, Tiszatáj Kiadó, 2008*)

Fabulya Andrea

FOTÓ: VERÉB SIMON